

ailesinden bahseder. Sekiz bölümün her biri Hüseyinî ailesinden Hammûde Paşa, Osman Bey, Mahmud Paşa, Hüseyin Paşa, Mustafa Paşa, müşîr-i evvel Ahmed Paşa, müşîr-i sâni Mehmed Paşa ve müşîr-i sâlis Mehmed Sâdık paşalara tahsis edilmiştir. Hâtıme kısmı ise Tunus'un ileri gelenlerinin ve ulemâsının biyografilerine ayrılmıştır. *İthâfû ehli'z-zamân*'ın özellikle Hüseyinîler dönemi, müellifinin uzun yıllar çalıştığı Dîvân-ı İnşâ'da gördüğü resmî belgelere dayandığından orijinal bir kaynaktır. Mukaddimesinin ilk kısmı 1319 (1901-1902) yılında Tunus'ta basılan eserin bütünü bir komisyon tarafından hazırlanarak Tunus Kültür Bakanlığı'na 1963-1966 yılları arasında sekiz cilt halinde yayımlanmıştır. Daha sonra bazı ciltleri neşredilen eser son olarak M. Şemâm, Ahmed et-Tavîlî, Riyâz el-Merzûkî ve bir heyet tarafından neşredilmiştir (I-VIII, Tunus 1989). Ahmed Paşa dönemine ait altıncı bölüm ise Ahmed Abdüsselâm tarafından ayrı bir cilt halinde açıklayıcı notlarla yayımlanmıştır (*el-Bâbü's-sâdis min İthâfî ehli'z-zamân: devletü Ahmed Bâg*, Tunus 1971).

İbn Ebü'd-Diyâf'ın ayrıca *Risâle fi'l-mer'e ve el-Makâmâtü'l-beşeriyye fi'l-envârî'l-Beşiriyye* adlarında iki küçük eseri daha vardır. Bunlardan birincisi Munsif Şenûfî tarafından *Havliyyâtü'l-Câmi'ati't-Tûnisîyye*'de (sy. 5 [1968], s. 49-112) neşredilmiş olup ikincisi yazma halindedir (*el-Mektebetü'l-vataniyye*, nr. 4346).

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed Bayram, *Safvetü'l-i'tibâr*, Kahirre 1302, II, tür.yer.; M. Sâlih Mizâlî, *Min Resâ'il İbn Ebi'd-Diyâf: tetimme li-İthâfî ehli'z-zamân*, Tunus 1968; Ahmed Abdüsselâm, *Les historiens tunisiens*, Tunis 1973, s. 332-382; a.mlf., *İbn Ebi'd-Diyâf: hayâtühü ve menziletühü ve müntehabât min âşârih*, Trablus 1984; a.mlf., "Ta'lik 'alâ akdem terceme li'bn Ebi'd-Diyâf", *Havliyyâtü'l-Câmi'ati't-Tûnisîyye*, sy. 6, Tunus 1969, s. 57-59; a.mlf., "İbn Abi'd-Diyâf", *El'P* (Fr.), III, 705-706; a.mlf., "İbn Ebi'd-Diyâf", *Mevsû'atü'l-hadâreti'l-İslâmiyye*, Amman 1993, s. 122-124; Mahfûz, *Terâcimü'l-mü'ellifîne*, III, 264-268; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), I, 138-139; Sâdik ez-Zemerlî, *A'lâmü Tûnisîyyûn* (trc. Hammâdî es-Sâhilî), Beyrut 1986, s. 71-77; Ahmed Jdey, *Ahmed İbn Abi Dhiaf, son oeuvre & sa pensée: essai d'histoire culturelle*, Zaghuan 1996; Béchir Tlili, "Note sur la notion d'état dans la pensée de Ah'mad İbn Abi Ad'-D'iyaf, réformateur tunisien du XIXe siècle (1804/5-1874)", *Revue de l'occident musulman et de la Méditerranée*, sy. 8, Aix-en Provence 1970, s. 141-170; Muhammed Âsaf Fikret, "İbn Ebi'd-Diyâf", *DMBİ*, II, 670-671.

ATILLA ÇETİN

İBN EBÜ'D-DÜNYÂ

(ابن أبي الدنيا)

Ebü Bekr Abdullâh b. Muhammed
b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî
(ö. 281/894)

Çok sayıdaki eseriyle tanınan
muhaddis, mutasavvıf, eğitimci
ve Hanbelî fakihî.

208'de (823) Bağdat'ta doğdu. Dedelelerinden biri Ümeyyeoğulları'nın âzatlısı olduğu için Kureşî nisbesiyle de anılır. Kaynaklarda ailesi hakkında ve İbn Ebü'd-Dünyâ olarak tanınmasının sebebine dair bilgi yoktur. Erken yaşta Kur'an öğrendi. Muhaddis olan babasından başka Ali b. Ca'd, İbn Sa'd, Ebü Hâtim er-Râzî, Ahmed b. İbrâhim ed-Devrakî, Ahmed b. Menî', İbrâhim b. Saîd el-Cevherî, Bişr b. Velîd el-Kindî, Ebü Hayseme Zühre b. Harb, İbn Sellâm el-Cümahî, Ebü Kılâbe er-Rekâşî gibi âlimlerden hadis dinledi; *Kütüb-i Sitt*e müelliflerinin faydalandığı hocaların birçoğundan rivayette bulundu. Ahmed b. Hanbel'in talebesi oldu. Zühde dair eserleriyle tanınan Muhammed b. Hüseyin el-Bercülânî'den (Bürçülânî) on yıldan fazla bir süre istifade etti. Hâlef b. Hişâm'dan kıraat, Ebü Ubeyd Kâsım b. Sellâm'dan edebiyat, Mahmûd b. Hasan el-Verrâk'tan şiir, İbn Sa'd'dan tarih ve siyer konusunda faydalandı. Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî onun hocalarının isimlerini ihtiva eden bir eser yazmıştır (Zehebî, *A'lâmü'n-nûbelâ*, XIII, 397). Kendisinden hocası Hâris b. Ebü Üsâme ile İbn Ebü Hâtim, Hüseyin b. Safvân el-Berzeî, Kâsım b. Asbağ, Ebü Bişr ed-Dülâbî, İbn Mâce ve İbn Huzeyme'nin de aralarında bulunduğu bir çok kişi hadis rivayet etti. Âlî isnadla hadislerini en son rivayet eden talebesinin Fahreddin b. el-Buhârî olduğu söylenmektedir. Hac yolculuğu dışında ilmî seyahatleri son derece sınırlı olan İbn Ebü'd-Dünyâ (a.g.e., XIII, 399) 14 Cemâziyelevvel 281 (22 Temmuz 894) tarihinde vefat etti; Bağdat'ın güneyinde bulunan Şünîziyye Mezarlığı'na defnedildi. Kütübü vefat tarihi 282 (895) olarak zikretmiştir.

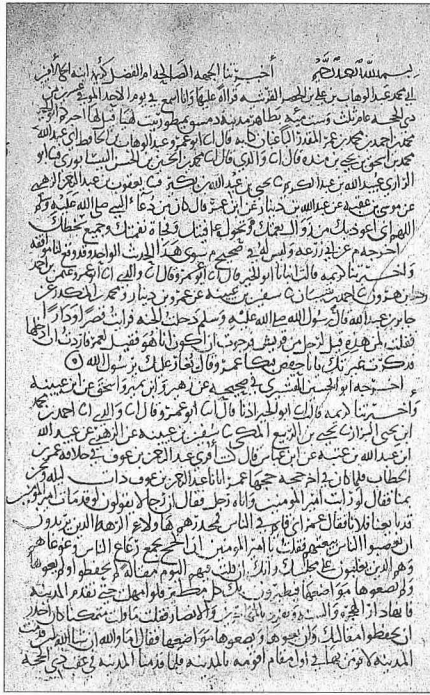
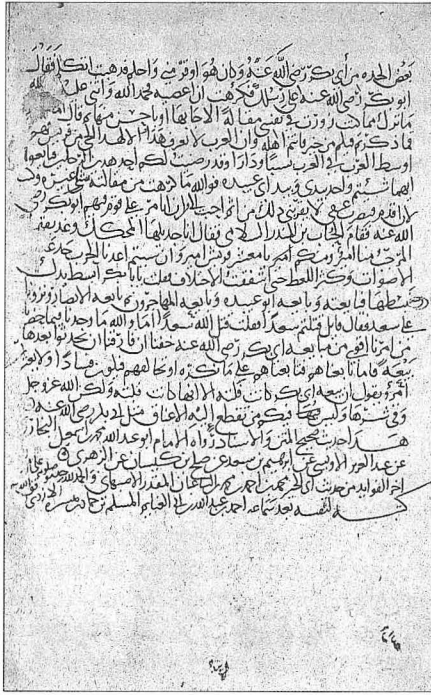
Aynı zamanda Hanbelî fakihî ve eğitimci olan İbn Ebü'd-Dünyâ, idarecilerle yakın ilgisi dolayısıyla Bağdat'ın önde gelen şahsiyetleri arasında yer aldı. İnsanları çok iyi tanıyan ve duruma göre konuşmasını bilen etkili bir hatipti. Halifelerin çocuklarının eğitimiyle meşgul oldu ve Abbâsî halifelerinden el-Mu'tazid-Billâh ile

oğlu Müktefi-Billâh onun tarafından eğitildi. Özellikle ahlâka dair eserlerinden Gazzâlî, tarihe dair eserlerinden Hatîb el-Bağdâdî, Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî gibi pek çok âlim istifade etti.

İbnü'n-Nedîm'in zâhid ve mutasavvıf müellifler arasında zikrettiği İbn Ebü'd-Dünyâ, daha çok mânevî eğitim ve karakter terbiyesine yönelik eserler yazmış, zühd ve takvâ ile ilgili hadisleri derlemeye öncelik vermiştir. Bu temayülü sebebiyle olmalı ki tasavvufa dair eserleriyle meşhur Muhammed b. Hüseyin el-Bercülânî'den rivayette bulunmayı sika bir hadis hâfızı olan Affân b. Müslim'den rivayette bulunmaya tercih ettiği belirtilmiştir. Çok sayıda kitap yazmasında da onun bu yaklaşımının etkisi olmuş, eserlerinde dönemin rivayet geleneğini sürdürmekle birlikte sosyal eğitim yönünü öne çıkarmıştır.

Batılı araştırmacıların İbn Ebü'd-Dünyâ'nın bazı eserlerini neşretmelerinin en önemli sebebi, eserlerinde diğer peygamberlere ve geçmiş ümmetlere dair rivayetlere sıkça yer vermesidir. Ayrıca şarkiyatçılara göre İbn Ebü'd-Dünyâ'nın eserlerinin muhtevasında Hinduizm'in, Budizm'in ve Yunan filozoflarının eserlerinden iktibaslar görmek de mümkündür (Bellamy, *MW*, LIII/1 [1963], s. 109). Bu bakış açısı dolayısıyla şarkiyatçılar onu, İslâm'ın zühd anlayışı ile felsefî yönü ağır basan eski gelenekler arasında bir aracı kabul etme eğilimindedir.

İbn Ebü'd-Dünyâ için Sâlih Cezere ve Ebü Hâtim er-Râzî "sadûk", İbnü'l-Cevzî "sika sadûk" terimlerini kullanırken Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî, İbn Hacer el-Askalânî, Sehâvî ve Zebîdî onu hadis hâfızı olarak nitelendirmişler, bazı râvilerin tenkidinde zaman zaman görüşüne başvurmuşlardır (İbn Hacer, II, 277; IX, 398). Münker hadisler rivayet etmesiyle tanınan Muhammed b. İshak el-Lü'lûî el-Belhî'den (Hatîb, X, 90) ve İbn Ebü Hâtim'in yalancılar arasında saydığı Muhammed b. İshak b. Yezîd ed-Dabbî'den rivayette bulunması sebebiyle tenkît edilmişse de (İbnü'l-Cevzî, V, 148-149) hadiste hâfızlık derecesine çıkmış bir kimse olduğu için uydurma rivayetleri ayırt edebileceği ve bu tür kişilerden yaptığı rivayetlerin son derece sınırlı olduğu belirtilmiştir. Onun sadece nâzil isnadlarla meşgul olduğu iddiası doğru olmayıp kendisinin nisbî olarak âlî rivayetleri vardır. İbn Ebü'd-Dünyâ

İbn Ebü'd-Dünyâ'nın *Fevâ'id min hadîsi Ebi'l-Hayr* adlı eserinin ilk ve son sayfaları (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 3664)

ayrıca, tanınmayan kimselerden ve akrasını şahsiyetlerden rivayette bulunduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir (Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*², XIII, 399). Ancak hocalarının büyük çoğunluğunun *Kütüb-i Sitte*'de rivayetleri yer alan muhadisler olduğu, geri kalan az sayıda kişinin tanınmayan râviler arasında bulunduğu, Ebû Kılâbe er-Rekâşî, Tirmizî, Abbas ed-Dürî gibi akranından ve İbn Ebû Hâtim gibi talebelerinden rivayette bulunmasının ise tenkit sebebi sayılmayacağı belirtilmiştir (İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü's-Şamt*, neşreden giriş, s. 66).

Eserleri. İbn Ebü'd-Dünyâ İslâmî ilimlerin her alanında eser veren bir müelliftir. Sayılarının 300'e kadar çıkarılması ve bir kısmının günümüze ulaşmış olmasının bilinmemesi dolayısıyla bazı eserlerinin gerek muhtevası gerekse ismi konusunda farklı görüşler ile sürülmüştür. A) Hadis. 1. *Şam'u'l-eş-râr 'an cerimeti'l-intihâr*. İbn Ebü'd-Dünyâ'nın hadis cüzlerinden derlenmiş kırk altı hadis ihtiva eden ve intiharın şiddetle yasaklandığını ortaya koyan eser, Abdullah b. Muhammed b. Sıddîk el-Gumârî el-Hüseynî'ye ait *el-Erbâ'üne'l-Gumâriyye fi şükri'n-ni'âm* içinde neşredil-

miştir (Kahire 1359/1940). 2. *Cüz' fihî hâ-lü İbn Ebi'd-Dünyâ ve mâ vaқа'a 'âliyen min hadîsih*. Ebû Mûsâ el-Medîni tarafından hazırlanan ve müellifin âli isnadlarını konu alan eserin bir nüshası Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye'de (Mecmua, nr. 111) kayıtlıdır (İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü's-Şukr*, neşreden giriş, s. 10, 20). 3. *el-Ehâdisü'l-erba'ün* (Selâhaddin el-Müneccid, XLIX [1974], s. 583). Bir nüshası Akkâ'da Medresetü Nûr Ahmediyye Kütüphanesi'ndeki bir mecmuada (vr. 11-18) bulunmaktadır (Abdullah Muhlis, X [1930], s. 577). 4. *Fevâ'id min hadîsi Ebi'l-Hayr Muhammed b. Ahmed* (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 3664, vr. 239^a-241^b). Kaynaklarda *el-Fevâ'id* adıyla zikredilen eser de (Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*², XIII, 403) muhtemelen bu kitaptır. 5. *Tahricâtü ehli'l-hadis. Tahricâtü İbn Ebi'd-Dünyâ* adıyla da anılan eserin (*Keşfü'z-zunûn*, I, 380) bir nüshası Akkâ'da Medresetü Nûr Ahmediyye Kütüphanesi'ndeki bir mecmua içerisinde (vr. 1-10) yer almaktadır (Abdullah Muhlis, X [1930], s. 577; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 248). Müellifin hadis konusunda ayrıca *eş-Şalât 'ale'n-nebi ve es-Sünne* adlı eserlerinin bulunduğu zikredilmiştir (Zehebî,

*A'lâmü'n-nübelâ*², XIII, 402). Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf, İbn Ebü'd-Dünyâ'nın otuz dokuz kitabında geçen hadisleri *Fihrisü'l-ehâdis elletî revâhâ İbn Ebi'd-Dünyâ* adlı çalışmada bir araya getirmiştir (Beyrut 1415/1994).

B) **Zühd ve Tasavvuf.** 1. *el-Âzame*. Gökyüzü, yeryüzü, denizler, cennet ve cehennemdeki acayip yaratıklar daire olan eserin Süleymaniye (Cârullah Efendi, nr. 400) ve Millet (Fezullah Efendi, nr. 2149) kütüphanelerinde nüshaları mevcuttur. 2. *el-Cû'*. Bağdat Mektebetü'd-dirâsâtı'l-ulyâ'da (nr. 1142/8) ve Dımaşk el-Mektebetü'l-umûmiyye'de (nr. 89) birer nüshası bulunan eser (İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü's-Şamt*, neşreden giriş, s. 92). Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf tarafından yayımlanmıştır (Beyrut 1417/1997). *el-Câ'i* adıyla müellife nisbet edilen eser de muhtemelen bu kitaptır. 3. *el-Ehvâl* (*Ehvâlü'l-kıyâme*). (nşr. Mecdî Fethî es-Seyyid, Kahire 1413/1993). *el-Kıyâme* adıyla ona nisbet edilen eser de (Selâhaddin el-Müneccid, XLIX [1974], s. 591) bu kitap olmalıdır. 4. *el-Emr bi'l-ma'rûf (ve'n-nehî 'ani'l-münker)*. Bir nüshası Hindistan'da Râmpûr Kütüphanesi'nde, bir bölümü Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye'de (Mecâmî', nr. 578, vr. 53-61) bulunmaktadır (İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü's-Şukr*, neşreden giriş, s. 27). 5. *el-Evliyâ*². Ahmed Neş'et Rebî' (Kahire 1354/1935), Mecdî Seyyid İbrâhim (*Mecmû'atü'l-resâ'il* içinde, Kahire-Beyrut 1987-1988) ve Muhammed Saîd b. Besyûnî Zağlûl (*Mecmû'atü resâ'ilü İbn Ebi'd-Dünyâ* içinde, Beyrut 1414/1993) tarafından neşredilmiştir. *Ke-râmâtü'l-evliyâ*² adıyla İbn Ebü'd-Dünyâ'ya nisbet edilen eser de (Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*², XIII, 403) muhtemelen bu kitaptır. 6. *el-Ferec ba'de's-şidde*. Hindistan'da (Allahâbâd 1313/1895, 1323/1905) ve Kahire'de (1320) yayımlanan eser daha sonra İmâd Kurre ve Hasan Abdül'âl (Tanta 1405/1985), Ebû Huzeyfe Abdullah b. Âliye (Kahire 1407/1987) ve Yâsîn Muhammed Sivâsî (Dımaşk 1412/1992) tarafından, ayrıca Mustafa Abdülkâdir Atâ'nın tahkikiyle *Mecmû'atü resâ'ilü İbn Ebi'd-Dünyâ* içinde (Beyrut 1414/1993) yayımlanmıştır. Ebû Ali et-Tenûhî (ö. 384/994) bu eseri aynı adı taşıyan kitabının mukaddimesinde (nşr. Muhammed ez-Zührî el-Gumrâvî, Kahire 1322; Beyrut 1398/1978) tenkit etmiştir. *el-Ferec ba'de's-şidde* Süyûtî tarafından ihtisar edilmiş ve bu çalışma *el-Erec fi ed'iyeti'l-*

Ferec (Kahire 1317), *el-Erec fi'l-Ferec* (nşr. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut 1408/1988) adlarıyla neşredilmiştir. 7. *Fezâ'ilü* (Fazlû) *üşri zi'l-hicce* (Fazlû'l-âşr). Berlin ve Leiden'de nüshaları bulunmaktadır (İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü's-Şamt*, neşredenin girişi, s. 98). 8. *Fezâ'ilü* (şeh-ri) *Ramazân* (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 3664/12, vr. 148^a-154^b). 9. *el-Hayr* (ü'l-hâtim). *el-Hâtim* adıyla da anılan eserin (Selâhaddin el-Müneccid, XLIX [1974], s. 586) *el-Hubzü'l-hâtim* şeklindeki yazılışı (Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XIII, 402) baskı hatası olmalıdır. 10. *el-Hem* ve *l-huzn* (ve'l-kemed) (nşr. Mecdî Fethî es-Seyyid, Kahire 1412/1991). 11. *el-Hilm*. Mecdî Seyyid İbrâhim (Kahire 1406/1986) ve *Mecmû'atü resâ'ili İbn Ebi'd-Dünyâ* içinde Muhammed Abdülkâdir Ahmed Atâ (Beyrut 1413/1993) tarafından yayımlanmış, ayrıca *Mecmû'atü'r-resâ'il* içinde (Kahire-Beyrut 1987-1988) neşredilmiştir. 12. *Hüsnu'z-zan billâhi'azze ve celle* (te'âlâ). Ahmed Neş'et Rebî' (Kahire 1354/1935) ve Muhlis Muhammed'in (Riyad 1406/1986) tahkikiyle yayımlanan eser *Mecmû'atü'r-resâ'il* içinde (Kahire-Beyrut 1987-1988), ayrıca Mecdî Seyyid İbrâhim (Kahire 1409/1988) ve Abdüssamed Şânûha'nın (Mekke 1411/1990) tahkikleriyle, daha sonra da *Mecmû'atü resâ'ili İbn Ebi'd-Dünyâ* içinde (Beyrut 1414/1993) neşredilmiştir. 13. *İslâhu'l-mâl*. Eser üzerinde doktora çalışması yapan Mustafa Müflih el-Kudât (1987, Külliyyetü'z-Zeytûniyye li's-şerîa ve usûlî'd-dîn, Tunus) daha sonra onu yayımlamış (Mansûre 1410/1990), Muhammed Abdülkâdir Atâ da *Mecmû'atü resâ'ili İbn Ebi'd-Dünyâ* içinde eseri neşretmiştir (Beyrut 1414/1993). 14. *el-İhvân: el-Mütehabbûn fi'llâh beşâsetü'l-aḥ- el-ehîh*. Muhammed Abdurrahman Tavâlibe (Kahire 1408/1988) ve *el-İhvân* adıyla Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut 1409/1988) tarafından yayımlanmıştır. 15. *el-İhlâs ve'n-niyye* (nşr. İyâd Hâlid et-Tabbâ', Dimaşk 1413/1992). 16. *el-İtibâr ve a'kâbü's-sürûr ve'l-aḥzân* (A'kâbü's-sürûr ve'l-aḥzân). Eseri Necm Abdurrahman Halef yayımlamıştır (Amman 1413/1993). Kaynaklarda *el-Aḥzân* adıyla kaydedilen eser de (Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XIII, 401) bu kitap olmalıdır. 17. *İştnâ'u'l-ma'rûf* (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 3664/12, vr. 213^a-228^b). 18. *el-Kanâ'a ve't-ta'afüf* (ʿani'l-meş'ele ve'r-rızâ bi'l-kısm fi'r-rızk). Mecdî Seyyid İbrâhim (Kahire 1410/1989) ve *Mecmû'atü*

resâ'ili İbn Ebi'd-Dünyâ içinde Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut 1414/1993) tarafından neşredilmiştir. Kitap üzerine Stefan Weninger *Qanaa* (Genügsamkeit) *in der Arabischen Literatur anhand des Kitab al-Qana'a wa-ta-ta'afüf von Ibn Abi d-Dunya* adıyla bir çalışma yapmıştır (Berlin 1992). 19. *Kazâ'ü'l-havâ'ic*. *el-Havâ'ic* adıyla da anılan (a.g.e., XIII, 402) ve önce Ahmed Neş'et Rebî' tarafından (Kahire 1354/1935), daha sonra *Mecmû'atü'r-resâ'il*'de yayımlanan (Kahire-Beyrut 1413/1992) eseri Mecdî Seyyid İbrâhim (Kahire 1406/1986), Saïd el-Lahhâm (Beyrut 1413/1992) ve *Mecmû'atü resâ'ili İbn Ebi'd-Dünyâ* içinde Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut 1414/1993), ayrıca Amr Abdülmün'im (Kahire 1414/1994) neşretmiştir. 20. *Kısarü'l-eme'l* (nşr. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf, Beyrut 1415/1995). 21. *Kitâbü'l-Mevt*. Müellifin (Aḥbârü'l-) *Kubûr'u* ile birlikte Leah Kinberg tarafından *Ibn Abi al-Dunya* (d. 280/892): *Kitâb al-Maut* (The Book of Death) and *Kitâb al-Kubûr* (The Book of Graves): *Reconstructed with an Introduction* adıyla yayımlanmıştır (Haifa 1983). 22. *Muḥâsebetü'n-nefs ve'l-iz-râ'u 'aleyhâ*. el-Musta'sım-Billâh Ebû Hüreyre ile Mustafa b. Ali b. İvaz (Beyrut 1406/1986), Mecdî Seyyid İbrâhim (Bulak 1407/1987) ve Ebû Hâtim Abdullah Şerkâvî'nin (Beyrut 1408/1988) tahkikleriyle neşredilmiştir. *el-Muḥâsebe* adıyla müellife nisbet edilen eser de (İbn Hayr, s. 282) bu kitap olmalıdır. 23. *Mücâbü'd-da'Ve*. Mektebetü't-tahkik fî müesse-seti'r-risâle tarafından yayımlanan eser (Beyrut 1404/1984) Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut 1406/1986) ve Mecdî Seyyid İbrâhim'in (Bulak 1407/1987) tahkikleriyle de neşredilmiştir. 24. *er-Ruhbân*. Selâhaddin el-Müneccid eserin bazı kısımlarını *el-Muntekâ min Kitâbi'r-Ruhbân* adıyla yayımlamıştır (Mecelle-tü'd-Dirâsâti's-Şarkıyye li'l-âbâ'i'd-Domî-nikân, III [Kahire 1956], s. 349-358). 25. *er-Rikḳa ve'l-bukâ'*. Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye'de bulunan (Mecmua, nr. 132, vr. 118-136) ve 375 (985) yılından önce yazılmış olan nüshasına dayanılarak Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf tarafından yayımlanmıştır (Riyad 1415/1995). 26. *er-Rızâ 'anillâh ve's-şabr 'alâ gâzâ'ih* (er-Rızâ, er-Rızâ 'anillâh, er-Rızâ 'anillâh bi-kazâ'ih). *Mecmû'atü resâ'ili İbn Ebi'd-Dünyâ* içinde Mustafa Abdülkâdir Atâ'nın tahkikiyle neşredilmiştir (Beyrut 1414/1993). 27. *eş-Şabr ve's-sevâb 'aleyh*

(nşr. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf, Beyrut 1418/1997). 28. *eş-Şamt ve âdâbü'l-lisân*. Necm Abdurrahman Halef'in Tunus Külliyyetü'z-Zeytûniyye li's-şerîa ve usûlî'd-dîn'de üzerinde doktora çalışması yaptığı (1983) ve daha sonra yayımladığı eser (Beyrut 1406/1986) ayrıca Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut 1408/1988) ve *eş-Şamt ve ḥıfzü'l-lisân* adıyla Muhammed Ahmed Âşûr (Kahire 1406/1986) tarafından neşredilmiştir. Süyûtî kitabı *Hüsnu's-semt fi's-Şamt* adıyla ihtisar etmiştir (nşr. M. Saïd b. Besyûnî Zağlûl, Beyrut 1407/1987). 29. *eş-Şukrû lillâhi te'âlâ*. Muhammed Ahmed Ramazan el-Medenî (Kahire 1349/1930), Ahmed b. Muhammed Tâhûn (Cidde 1377/1958), Bedr el-Bedr (Küveyt 1400/1980), Yâsîn Muhammed es-Sevvâs ile Abdülkâdir el-Arnaût (Dimaşk-Beyrut 1405/1985), Târik et-Tantâvî (Bulak 1413/1992) ve *Mecmû'atü resâ'ili İbn Ebi'd-Dünyâ* içinde M. Saïd b. Besyûnî Zağlûl (Beyrut 1414/1993) tarafından neşredilmiştir. 30. *et-Teheccüd ve kıyâmü'l-leyl* (nşr. Mus'ad Abdülhamîd es-Sa'denî, Kahire 1414/1994). 31. *et-Tevâzu' ve'l-ḥumûl* (el-Ḥumûl ve't-tevâzu', el-Ḥumûl). Eseri Lutfî Muhammed es-Sagîr (Kahire 1408/1988) ve Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut 1409/1989) yayımlamıştır. 32. *et-Tevbe*. Mecdî es-Seyyid İbrâhim tarafından neşredilmiş (Kahire 1411/1991), Arthur John Arberry eserin tahlilini ve bazı bölümlerini ihtiva eden "İbn Abi'd-Dunya on Penitence" adlı bir makale yazmıştır (JRAS [1951], s. 48-63). 33. *et-Tevekkül 'alallâh*. Ahmed Neş'et Rebî' (Kahire 1354/1935), Câsim Süleyman el-Füheyd ed-Devserî (Küveyt 1984; Beyrut 1407/1987), Mecdî Seyyid İbrâhim (Kahire 1406/1986), Sâlim b. Ahmed b. Abdülhâdî (Kahire 1407/1988) ve *Mecmû'atü resâ'ili İbn Ebi'd-Dünyâ* içinde Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut 1414/1993) tarafından yayımlanmıştır. 34. *el-'Ukûbât* (ü'l-ilâhiyye li'l-efrâd ve'l-cemâ'ât ve'l-ümem) (nşr. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf, Beyrut 1416/1996). 35. *el-'Ömr ve's-şeyb* (ve's-şebâb). Bazı kaynaklarda *eş-Şeyb*, *eş-Şeyb ve't-ta'mîr* ve *Sevâdü's-şeyb* adlarıyla zikredilen eseri Necm Abdurrahman Halef yayımlamıştır (Riyad 1412/1992). 36. *el-'Uzle ve'l-infirâd* (el-Infirâd). Muhammed el-Hâdî eş-Şevâşî, Tunus el-Ma'hedü'l-alâ li'l-hadâratü'l-İslâmiyye'de eseri tahkik etmiştir (1412/1991). 37. *el-Vera'*. Hâdimülümâ el-Hâfız Azîz Bey (Haydarâbâd 1408/1988), Muhammed b. Hamed el-Ha-

mûd (Küveyt 1408/1988) ve Mus'ad Abdülmeccid es-Sa'denî (Bulak 1993) tarafından neşredilmiştir. **38. el-Yağîn.** Kahire'de (1358/1939), daha sonra Zâhid Kevserî (Kahire 1365/1946), M. Saîd b. Besyûnî Zağlûl (Beyrut 1407/1987), el-'Akl ve fazlûh ile birlikte Mecdî Fethî es-Seyyid Ramazan (1407/1988) ve Mecmû'atü resâ'ili İbn Ebi'd-Dünyâ içinde Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut 1414/1993) tarafından yayımlanmıştır. **39. Zem-mû'l-bağy.** Eseri Necm Abdurrahman Halef (Riyad 1409/1988) ve Zem-mû'l-müskir ile birlikte Mus'ad Abdülhamîd es-Sa'denî (Kahire 1413/1992) yayımlamıştır. **40. Zem-mû'd-dünyâ.** Ella Appelrot Almagor, eser üzerinde *Kitab Dhamm al-Dunya by Ibn Abi al-Dunya* adlı bir doktora tezi hazırlamış (Los Angeles, University of California, 1973), daha sonra bu çalışmasını *Kitâb Dham al-Dunyâ* adıyla yayımlamıştır (Jerusalem 1984, bk. Norris, s. 100-101). Kitabı ayrıca Mecdî Seyyid İbrâhîm (Kahire 1408/1988) ve Mecmû'atü resâ'ili İbn Ebi'd-Dünyâ içinde Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut 1414/1993) neşretmiştir. **41. Zem-mû'l-ğıybe ve'n-nemîme.** Necm Abdurrahman Halef (Kahire 1986, 1989) ve Mecmû'atü resâ'ili İbn Ebi'd-Dünyâ içinde Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut 1414/1993), ayrıca Mektebetü't-türâsî'l-İslâmî (Kahire 1989) tarafından yayımlanmıştır. **42. Zem-mû'l-ğased** (Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye, Mecmua, nr. 46, vr. 1-55). **43. Zem-mû'l-melâhî** (el-Melâhî). Şarkı söylemeyi, müzik dinlemeyi ve müzik aletlerini çalmayı kötöleyen rivayetleri ihtiva eden eseri Muhammed Abdülkâdir Atâ (Kahire 1405/1985, 1407/1987) ve Mecmû'atü resâ'ili İbn Ebi'd-Dünyâ içinde Yûsuf Abdülganî Abdullah (Beyrut 1414/1993) neşretmiştir. Eseri ayrıca James Robson, Mecdüddin et-Tûsî el-Gazzâlî'nin *Bevâriku'l-ilmâ'* adlı eseriyle birlikte *Tracs on Listening to Music* adıyla tahkik etmiş, önsöz ve notlar ekleyerek İngilizce'ye çevirmiştir (London 1938). **44. Kitâbü'l-Hâ'ifin.** İki cüz olduğu belirtilen eserin (İbn Hayr, s. 282) el-Hâ'ifin şeklinde kaydedilmesi (Zehebî, A'lâmü'n-nübelâ', XIII, 402) bir istinsah hatası olmalıdır. Zühd ve tasavvuf konusunda çeşitli kaynaklarda müellife nisbet edilen diğer eserler de şunlardır: *Âtâ'ü's-sâ'il*, el-'Avz, el-Âyât ve men tekelleme ba'de'l-mevt, ed-Du'â', Fazlû (Fezâ'ilü) lâ ilâhe illallâh, Fi'lü'l-münker, el-Fütûn, el-Hâzer ve's-sefeke, İnkılâbü'z-zamân, İnzâlû'l-hâ-

ceti billâh, İ'tâ'ü's-sâ'il, en-Niyye, er-Reğâ'ib, er-Rekâ'ik, es-Sehâ, Şerefü'l-fakr, et-Tavâ'in, et-Tefekkür ve'l-i'tibâr, el-'Ubbâd, el-Veşâyâ, Zem-mû'l-buğl, Zem-mû'd-dihk, Zem-mû'l-fakr, Zem-mû'l-fuğş (ve'l-bezâ'e), Zem-mû'l-ğazab, Zem-mû'r-riyâ', Zem-mû's-sehevât, ez-Zühd.

C) Ahlâk ve Edep. **1. el-Cirân** (Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye, Mecmua, nr. 89, vr. 1-16). **2. el-İhvân** (ve'l-ma'âtif). *Kitâbü'l-İhvân* adıyla M. Abdurrahman Tavâlibe tarafından yayımlanmıştır (Kahire 1408/1988). **3. Kıra'd-ğayf** (İbn Hayr, s. 283). Müellifin *Mekârimü'l-ağlâk* adlı eserinin bir bölümü olup olmadığı tartışılmakla birlikte (İbn Ebü'd-Dünyâ, *Mekârimü'l-ağlâk*, neşredenin girişi, s. 33-34) genellikle ayrı bir çalışma olduğu kabul edilmektedir. **4. Mekârimü'l-ağlâk.** James A. Belamy tarafından *The Noble Qualities of Character* (*Kitâb Makârim al-Akhlâq*) adıyla neşredilmiş (Wiesbaden-Beyrut 1973; Kahire 1988), Bellamy eserin muhtevasını tanıtan bir de makale yazmıştır ("The Makârim al-Akhlâq by Ibn Abi Dunyâ", *MW*, LIII/2 [1963], s. 106-119). Eseri ayrıca Mecdî Seyyid İbrâhîm (Kahire 1990) ve Taberânî'nin *Mekârimü'l-ağlâk*'ı ile birlikte Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut 1409/1989) yayımlamıştır. **5. Müdârâtü'n-nâs** (el-Müdârât) (Köprülü Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa, Hadis, nr. 388, vr. 8-48; Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 3664, vr. 110^a-121^b). Brockelmann bu eserin *Mekârimü'l-ağlâk*'ın bir parçası olduğunu söylemekteyse de (*GAL Suppl.*, I, 247) her iki eserin muhtevasını karşılaştıran Belamy bu iddianın doğru olmadığını ortaya koymuştur (*The Noble Qualities of Character*, s. 35-36). **6. et-Takvâ** (İbn Hayr, s. 283). *Müntekâ Kitâbi't-Takvâ* adlı muhtasarının Hindistan'da Râmpûr Kütüphanesi'nde bulunduğu belirtilmektedir (Brockelmann, *GAL Suppl.* [Ar.], II, 140). **7. el-Veçel** (ve't-teveşşuk bi'l-amel). Geçmiş ümmetlere ait darbimeselleri ihtiva eden eserin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (Lâleli, nr. 3664, vr. 134^a-141^a). İbn Ebü'd-Dünyâ'nın el-'Afv ve zem-mû'l-ğazab, el-'Azâ', el-Hedâyâ, el-Mürû'e, et-Te'âzi ve Tegayyürü'l-ihvân gibi eserleri de kaynaklarda zikredilmektedir.

D) Tarih ve Tabakat. **1. el-İşrâf fi menâzili'l-eşrâf.** Âlim, kadı, idareci ve edebiyatçılar hakkındaki haber ve şiirlere yer veren ve Ebû Huzeyfe Abdullah b. Âliye (Kahire 1407/1987), Necm Abdurrahman

Halef (Riyad 1411/1990), Mecdî es-Seyyid İbrâhîm (Kahire 1411/1990) tarafından yayımlanan eseri ayrıca Mustafa Abdülkâdir Atâ el-İşrâf 'alâ menâkibi'l-eşrâf (Beyrut 1992), Velîd Kassâb da *Kitâbü'l-Eşrâf* (Katar 1413/1993) adıyla neşretmiştir. **2. Mahtelü'l-imâm emîri'l-mü'mînîn.** Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye'de bulunan *Mahtelü 'Alî* (Mecmua, nr. 95, vr. 232-250) adlı eski bir nüshasına dayanılarak Mustafa Murtazâ el-Kazvîni tarafından yayımlanmıştır (Beyrut 1411/1991). **3. Men 'âşe ba'de'l-mevt.** Kahire'de basılan eseri (1325/1907) daha sonra Abdullah Muhammed ed-Dervîş (Beyrut 1406/1986), Ali Ahmed Ali Câbullah (Beyrut 1407/1987), Mustafa Âşûr (Bulak 1407/1987), Muâz Eymen b. Ârif ed-Dimaşki (Kahire 1412/1992) ve Mecmû'atü'r-resâ'il içinde Muhammed Hüsâm Beyzûn (Beyrut 1414/1993) yayımlamıştır. **4. Hilmü Mu'âviye.** Bir nüshasının Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye'de bulunduğu (nr. 3249, vr. 186-189) belirtilmiştir (İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü's-Şukr*, neşredenin girişi, s. 31). **5. Tağyîrû** (*Tegayyürü*) 'z-zamân. *Âhirü'z-zamân* ve *İnkılâbü'z-zamân* adlarıyla da zikredilen eseri Kâşgarlı Mahmud'un okuduğu anlaşılmaktadır (*Divânü lugâti't-Türk*, s. 293; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 248). **6. Aḥbârü'l-cüfâtî** ('s-şikâti's-sebât) 'inde'l-mevt (el-Cüfât 'inde'l-mevt). Sâlih âlimlerin ölüm döşegindeki hallerine dairdir (Selâhaddin el-Müneccid, XLIX [1974], s. 583). **7. Aḥbârü'l-hulefâ'.** Hatîb el-Bâğdâdî ve İbn Kesîr gibi tarihçilerin ictibasta bulunduğu eser el-Hulefâ', et-Târih, Târihu'l-hulefâ' adlarıyla da anılmıştır. Zehebî'nin A'lâmü'n-nübelâ' adlı eseri (XIII, 401-403) başta olmak üzere çeşitli kaynaklarda müellifin tarih ve tabakata dair şu eserlerinden de söz edilmiştir: *Aḥbârü'l-A'râb* (el-A'râb), *Aḥbârü Dayğam*, *Aḥbârü Kureys*, *Aḥbârü Mu'âviye*, *Aḥbârü'l-mülûk*, *Aḥbârü's*-*(Süfyân es-)Sevrî*, *Aḥbârü Üveys*, el-'Avâbid (el-'Avâ'id), *Fezâ'ilü 'Alî*, *Fazlû 'Abbâs*, *Hilmü Aḥ-nef b. Kays*, *Hükümü* (Hilmü)'l-hükemâ' (hulemâ'), *Mahtelü'l-Hüseyn*, *Mahtelü 'Osmân*, *Mahtelü 'Ömer*, *Mahtelü* (Sa'id) *İbn Cübeyr*, *Mahtelü Talḥa*, *Mahtelü İbnü'z-Zübeyr*, el-Mecûs, el-Megâzî, el-Memlûkîn, *Menâkıbü Benî'l-'Abbâs*, *Mevâ'izü'l-hulefâ'*, et-Ta-bakât, *Tezvicü Fâtıma 'aleyhe's-selâm*, *Zühdü Mâlik b. Dînâr*.

E) Akaid. **1. el-Hevâtif** (*Hevâtifü'l-cin [cinnân]*). İnsanlara ve diğer varlıklara

gaybdan gelen seslerin konu edildiği eseri Mecdî Seyyid İbrâhim (Kahire 1408/1988), *Mecmû'atü resâ'ili İbn Ebi'd-Dünyâ* içinde Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut 1414/1993) ve *Hevâtîfû'l-cinnân* adıyla Muhammed ez-Zağlî (Beyrut 1416/1995) yayımlamıştır. 2. *Şifatü'l-cenne ve mâ e'addallâhü li-ehlihâ mine'n-ni'âm* (nşr. Târik et-Tantâvî, Kahire 1994). 3. *Şifatü'n-nâr. Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye*'de bulunan tek nüshası (Mecmua, nr. 132, vr. 140-154) esas alınarak Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf tarafından neşredilmiştir (Beyrut 1417/1997). 4. *Aẖbârü'l-ku-bûr* (*Kitâbü'l-Kubûr*). Müellifin el-Mevt adlı eseriyle birlikte Leah Kinberg tarafından *Ibn Abî al-Dunyâ* (d. 280/892): *Kitâb al-Maut* (*The Book of Death*) and *Kitâb al-Kubûr* (*The Book of Graves*): *Reconstructed with an Introduction* adıyla yayımlanmıştır (Haifa 1983). Müellifin akaid konusunda ayrıca *el-Bağ' ve'n-nüşûr*, *Delâ'ilü'n-nübüvve*, *el-Mevkîf*, *Şifatü'l-mizân*, *Şifatü'n-nebî*, *Şifatü's-sırât*, *Sidretü'l-müntehâ*, *Şeceretü't-tûbâ* ve *'Ukûbetü'l-enbiyâ* adlı eserlerinin bulunduğu zikredilmiştir.

F) Fıkıh. 1. *Zemmü'l-müskir*. Necm Abdurrahman Halef (Riyad 1409/1989) ve müellifin *Zemmü'l-bağy* adlı eseriyle birlikte Mus'ad Abdülhamîd es-Sa'denî (Kahire 1413/1992) tarafından neşredilmiştir. 2. *el-'İdeyn*. Bir nüshası Dârü'l-kütübî'l-Misriyye'de (Mecâmî, nr. 781) ve bunun bir kopyası Ma'hedü'l-mahtûtâtî'l-Arabiyye'de (Tasavvuf, nr. 315) bulunmaktadır. Müellife bu alanda ayrıca *ed-Deyn* (*ed-Deyn ve'l-vefâ*), *el-Eđâhî* (*el-Uđhiye*) (*Fazlû*) *Âşûrâ*, *el-Fetvâ*, *Fıkhü'n-nebî 'aleyhi's-selâm*, *el-Kışâş*, *el-Menâsik*, *er-Rehâ'in*, *er-Ruḥṣa fi's-semâ*, *Şada-katü'l-fiṭr* (*eş-Şadaḳa*) ve *Zemmü'r-ri-bâ* adlı eserler nisbet edilmektedir.

G) Kıraat. 1. *Hurûfu Halef*. Kıraat-i aşere imamlarından Halef b. Hişâm'ın kıraatıyla ilgili olduğu anlaşılmaktadır. 2. *el-Vaḳf ve'l-ibtidâ*. Brockelmann'a dayanılarak müellife *el-Vaḳl ve'l-faḳl* adlı bir eser daha nisbet edilmekteyse de (İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü's-Samî*, neşredenin girişi, s. 87) kaynaklarda ve Brockelmann'da böyle bir eserden söz edilmemektedir. Müellifin *el-Elhân*, *Fezâ'ilü'l-Kur'ân* ve *el-Kırâ'a* adlı eserlerinin bulunduğu da belirtilmiştir.

H) Edebiyat. *Kelâmü'l-leyâlî ve'l-ey-yâm* (*el-Eyyâm ve'l-leyâlî*) (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 3664, vr. 233^a-239^a). İbn

Ebü'd-Dünyâ'nın edebiyatla ilgili olarak ayrıca *el-Edeb*, *Sevâdû's-şiyb*, *Me'ârî-zü* (*Me'ârîzû*, *Te'ârüzü*) *'l-keḷâm*, *en-Ne-vâdir*, *et-Teşemmüs* adlı eserleri kaleme aldığı kaynaklarda zikredilmektedir.

I) Diğer Eserleri. 1. *el-'Aḳl ve faẓlüh ve'l-yakîn*. Müellifin *el-Yakîn* adlı eseriyle birlikte Zâhid Kevserî (Kahire 1365/1946), yine *el-Yakîn* ile birlikte Mecdî Fethî Seyyid Ramazan (1407/1987), ayrıca Mecdî Seyyid İbrâhim (Bulak 1407/1988), *Kitâbü'l-'Aḳl ve faẓlüh* adıyla Lutfi Muhammed es-Sagîr (Riyad 1408/1989), *Mecmû'atü resâ'ili İbn Ebi'd-Dünyâ* içinde M. Saîd b. Besyûnî Zağlûl (Beyrut 1414/1993) ve Ebü Meryem Mecdî Fethî İbrâhim (Kahire, ts.) tarafından neşredilmiştir. 2. *el-'İyâl*. Eseri Necm Abdurrahman Halef (I-II, Demmâm 1409/1990) ve Mus'ad Abdülhamîd es-Sa'denî (Kahire 1412/1991) yayımlamıştır. 3. *el-Marâz ve'l-keffârât*. İki cüzden oluşan eserin nüshaları Süleymaniye Kütüphanesi ile (Lâleli, nr. 3664/5, vr. 87^a-108^b) Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye'de (Mecmua, nr. 76, vr. 156-192; nr. 98, vr. 65-89) bulunmaktadır. 4. *el-Marṭar* (*es-Seḥâb*) *ve'r-ra'd ve'l-berḳ ve's-şelc* (*ve'r-rîḥ*). (Köprülü Ktp., Hadis, nr. 388, vr. 49^a-73^b). Bazı kaynaklarda *es-Seḥâb* (İbn Hayr, s. 282) şeklinde kaydedilen eser de muhtemelen bu kitaptır. 5. *Mekâ'idü's-şeyṭân* (*li-ehli'l-imân*). Mecdî Seyyid İbrâhim tarafından yayımlanmış olup (Kahire 1411/1991) İbnü'n-Ne-dîm'in *Mekâbirü's-şeyṭân* (*el-Fihrist*, s. 236), Kâtib Çelebi'nin *Meşâ'idü's-şeyṭân* (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1704) adlarıyla zikrettikleri eserler de bu kitap olmalıdır. 6. *el-Menâmât*. Mecdî Seyyid İbrâhim (Kahire 1409/1989) ve *Mecmû'atü resâ'ili İbn Ebi'd-Dünyâ* içinde Abdülkâdir Ahmed Atâ (Beyrut 1414/1993) tarafından neşredilmiştir. Leah Kinberg de eseri *Ibn Abî al-Dunyâ: Morality in the Guise of Dreams: A Critical Edition of Kitâb al-Manam* adıyla yayımlamıştır (Leiden 1994). 7. *el-Mennân*. Bir nüshası Akkâ'da Medresetü Nûr Ahmediyye Kütüphanesi'ndeki bir mecmua içinde bulunmaktadır (Abdullah Muhlis, X [1930], s. 577). 8. *Kitâbü'l-Muḥtaṣarîn*. Ölüm döşeginde olanlar hakkında yapılacak işleri ve çeşitli kimselerin ölüm döşegindeki hallerini konu alan eser, Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye'deki nüshası (Hadis, nr. 343, vr. 1-73) esas alınarak Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf tarafından neşredilmiştir (Beyrut 1417/1997). Aynı kütüphane numarası ile müellife *el-Muḥtaṣar* adlı başka bir kitabın

nisbet edilmesi (İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü's-Şukr*, neşredenin girişi, s. 42) bir zühul eseri olmalıdır. 9. *Kitâbü'l-Mütemennîn*. Bazı sahâbilerin ve çeşitli kişilerin pişmanlıklarını ve tekrar imkân verilmiş olsa ne yapmak isteyecekleri sorusuna verdikleri cevapları ihtiva eden ve bazı kaynaklarda yanlış olarak *el-Mütemeymîn* şeklinde kaydedilen eseri (Sehâvî, s. 358; Rosenthal, s. 582) Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf neşretmiştir (Beyrut 1418/1997). Müellifin diğer bazı eserleri de şunlardır: *el-'Azâ*, *el-Cihâd*, *el-Elviye*, *el-Eşvât*, *el-Emvâl*, *el-Envâ*, *el-'İlm*, *el-Ma'îşe*, *el-Muntaẓam*, *en-Ne-vâzi* ve *r-re'âyâ*, *et-Tevâbi*, *er-Remy*, *er-Rü'yâ* (*Ta'bîrü'r-rü'yâ*) ve *ez-Zefîr*.

İbn Ebü'd-Dünyâ'nın bazı eserleri "Mecmû'atü'r-resâ'il"ler içinde yayımlanmış olup birer cilt halinde neşredilen iki ayrı *Mecmû'atü'r-resâ'il*'de (nşr. Ahmed Neş'et Rebî', Kahire 1354/1935; Kahire-Beyrut 1987-1988) beşer, M. Saîd b. Besyûnî Zağlûl'un tahkik ettiği *Mecmû'atü resâ'ili İbn Ebi'd-Dünyâ*'da (Beyrut 1414/1993) üç, kapağında *Mevsû'atü resâ'ili İbn Ebi'd-Dünyâ* yazılan ve çeşitli araştırmacılar tarafından yayımlanan beş ciltlik *Mecmû'atü resâ'ili İbn Ebi'd-Dünyâ*'da (Beyrut 1414/1993) yirmi risâle yer almaktadır.

İbn Ebü'd-Dünyâ hakkında büyük çoğunluğu müellifin bir eserinin tahkiki vesilesiyle yapılmış çalışmalarından bazıları şunlardır: 1. Alfred Wiener, "Die Farağ ba'd as-sidda-Literatur" (*Isl.*, IV [1913], s. 270-298, 387-420). 2. *Esmâ'ü muşannefâtî Ebi Bekr 'Abdillâh b. Muḥammed b. 'Ubeyd b. Ebi'd-Dünyâ'alâ ḥurûti'l-mu'cem* adıyla Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye'de kayıtlı olan (Mecmua, nr. 42, vr. 57^b-60^a) ve müellifi bilinmeyen bir eser, *Mu'cemü muşannefâtî İbn Ebi'd-Dünyâ* adıyla Selâhaddin el-Müneccid tarafından yayımlanmıştır (*MMLADm.*, XLIX [1974], s. 579-594). 3. Necm Abdurrahman Halef, *İbn Ebi'd-Dünyâ ve taḥḳîḳu kitâbihî eş-Şamî ve âdâbî'l-lisân* (doktora tezi, I-II, 1983, Külliyyetü'z-Zeytûniyye li's-şer'ia ve usûli'd-dîn [Tunus]). Müellifin hayatına dair geniş bilgi ihtiva eden bu çalışma *Kitâbü's-Samî ve âdâbü'l-lisân* adıyla neşredilmiştir (Beyrut 1406/1986). Von Reinhard Weipert ve Stefan Weninger tarafından yazılan "Die erhaltenen Werke des Ibn Abî d-Dunyâ: Eine vorläufige Bestandsaufnahme" adlı makale de İbn Ebü'd-Dünyâ'nın mevcut eser-

lerinin yazma nüshalarının yerleri ve bunlardan neşredilenler hakkında bilgiler ihtiva etmektedir (ZDMG, CXLVI [1996], s. 415-455).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü's-Şam'ta ve âdâbü'l-lisân* (nşr. Necm Abdurrahman Halef), Beyrut 1406/1986, neşredenin girişi, s. 19-110; a.mlf., *İşlâhü'l-mâl* (nşr. Mustafa Müflih el-Kuzât), Mansûre 1410/1990, neşredenin girişi, s. 19-57; a.mlf., *Kitâbü's-Şûkr li'llâhi 'azze ve celle* (nşr. Yâsin Muhammed es-Sevvâs - Abdülkâdir el-Arnaût), Dımaşk 1405/1985, neşredenin girişi, s. 9-46; a.mlf., *Mekârimü'l-ahlâk: The Noble Qualities of Character* (nşr. J. A. Bellamy), Wiesbaden-Beyrut 1973, neşredenin girişi, s. 33-34; İbn Ebü Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dil*, V, 163; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Teceddüd), s. 236-237; Hatib, *Târîhu Bağdâd*, X, 89-91; *Divânü lügâti't-Türk*, s. 293; İbn Ebü Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, I, 192-195; İbn Hayr, *Fehrese*, s. 282-284, 465, 477, 482, 484, 488, 489, 491, 495, 501, 505, 508, 514, 515, 517, 521, 523, 531, 533, 536-538; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam*, V, 148-149; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVI, s. 72-78; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, II, 228-229; İbn Rüseyd, *Mi'û'l-aybe bi-mâ cümü'a bi-tü'l-l-gaybe* (nşr. M. Habîb İbnü'l-Hoca), Tunus 1402/1981, II, 403-406; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XIII, 397-404; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, II, 677-679; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, I, 51; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 71; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 277; VI, 12-16; IX, 398; Sehâvî, *el-İlân bi't-tevbih*, s. 358; *Keşfü'z-zunûn*, I, 380; II, 1704; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetraf* (Özbek), s. 45; ayrıca bk. İndeks; Brockelmann, *GA*, I, 160; *Suppl.*, I, 247-248; a.e. (Ar.), II, 140; Şâkir Mustafa, *et-Târîhu'l-Arabî ve'l-mü'errihûn*, Beyrut 1400/1980, I, 225-226; F. Rosenthal, *İl-mü't-târîh 'inde'l-müslimîn* (trc. Sâlih Ahmed el-Alâ), Beyrut 1403/1983, s. 476, 533, 535, 545, 582, 690; Alfred Wiener, "Die Farağ ba'd as-sidda Literatur", *Isl.*, IV (1913), s. 270-298, 387-402; Abdullah Muhlis, "Mecmû'u'n-nâdir", *MMLADm.*, X (1930), s. 577-583; Muhammed Kürd Ali, "el-İsrâf fi menâzili'l-eşraf li'bn Ebi'd-Dünyâ", a.e., X/3-4 (1933), s. 193-204; A. J. Arberry, "İbn Abî d-Dunyâ on Penitence", *JRAS* (1951), s. 48-63; J. Bellamy, "The Makârim al-Ahlâq by Ibn Abî Dunyâ: A Preliminary Study", *MW*, LIII/2 (1963), s. 106-119; a.mlf., "Sources of Ibn Abî'l-Dunyâ's Kitâb Maqhal Amir al-Mü'minin 'Ali", *JAOS*, sy. 104 (1984), s. 3-19; Selâhaddin el-Müneccid, "Mu'cemü muşannefâtü İbn Ebi'd-Dünyâ", *MMLADm.*, XLIX (1974), s. 579-594; Tryggve Kronholm, "İbn Abî d-Dunyâ: Kitâb Makârim al-Ahlâk-The Noble Qualities of Character", *AO*, XLIX (1981), s. 115-121; Albert Dietrich, "Zur Überlieferung einiger Schriften des Ibn Abî'd-Dunyâ", *SO*, XVII/2-3 (1984), s. 35-44; a.mlf., "İbn Abî'l-Dunyâ", *El²* (İng.), III, 684; H. T. Norris, "Kitâb Dhamm al-Dunyâ by Ibn Abî al-Dunyâ", *JRAS* (1986), s. 100-101; M. Ahmed ed-Dâfi, "Nazarât fi kitâbi'l-İsrâf fi menâzili'l-eşraf", *MMLADm.*, LXVIII/2 (1993), s. 317-345; Von Reinhard Weipert - Stefan Weninger, "Die erhaltenen Werke des Ibn Abî d-Dunyâ: Eine vorläufige Bestandsaufnahme", *ZDMG*, CXLVI (1996), s. 415-455.

İBRAHİM HATİBOĞLU

İBN EBÜ'L-ESVED

(ابن أبي الأسود)

Ebü Bekr Abdullâh b. Muhammed
b. Ebi'l-Esved Humeyd el-Basrî
(ö. 223/838)

Hadis hâfızı ve kadı.

Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Altmış yaşında öldüğü rivayetine bakılsa 163'te (780), Ali b. Medîni'nin onunla aralarında altı ay bulunduğunu söylediğine göre ise bu tarihten bir yıl önce doğmuş olmalıdır. Dedesine nisbetle İbn Ebü'l-Esved diye tanınır. Hadis ilmiyle uğraşan bir aile içinde yetiştiği anlaşılmaktadır. İlk eğitimi, rivayetleri çeşitli hadis kitaplarında yer alan dedesi Humeyd b. Esved ile dayısı Abdurrahman b. Mehdî'den aldı. Daha sonra aralarında İmam Mâlik, Ca'fer b. Süleyman, Ebü Avâne el-Vâsîrî, Hammâd b. Zeyd ve Yahyâ b. Saîd el-Kattân gibi muhaddislerin yer aldığı pek çok hocadan hadis dinledi. Buhârî, Ebü Dâvûd, İbrâhim el-Harfî, İbn Ebü'd-Dünyâ, Fesevî gibi muhaddisler de kendisinden hadis öğrendiler.

İbn Ebü'l-Esved, Ebü Avâne'den (ö. 176/792) hadis dinlediğinde yaşının küçük olması sebebiyle ondan yaptığı rivayetler açısından tenkit edilmiş ve özellikle Yahyâ b. Maîn'in onun için "lâ be'se bih" ifadesini kullanmasına rağmen hakkında olumlu bir kanaate sahip olmadığı belirtilmiştir. Buna karşılık Hatîb el-Bağdâdî kendisinden "sağlam bir hadis hâfızı" diye söz etmiştir. Bir süre Hemedan kadılığı da yapmış olan İbn Ebü'l-Esved'in rivayet ettiği hadislerin yirmisi Buhârî'nin *el-Câmî'u's-şâhih*'inde yer almış, ayrıca yine Buhârî *el-Edebü'l-müfred*'inde, Ebü Dâvûd *es-Sünen*'inde ve Tirmizî *el-Câmi'u's-şâhih*'inde ondan rivayette bulunmuştur. İbn Ebü'l-Esved Cemâziyelâhir 223'te (Mayıs 838) Bağdat'ta vefat etti. Aynı yıl ramazan (ağustos) ayında öldüğü de yikredilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, V, 189; İbn Ebü Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dil*, V, 159; İbn Hibbân, *eş-Şikât*, VIII, 348; Kelâbâzî, *Ricâlü Şâhih'l-Buhârî*, I, 426; Hatib, *Târîhu Bağdâd*, X, 62-64; İbn Asâkir, *el-Mu'cemü'l-müstemil*, s. 159-160; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVI, 46-49; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, X, 648-649; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, II, 493; a.mlf., *Mizânü'l-i'tidâl*, II, 491; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm: sene 221-230*, s. 240-241; Safedî, *el-Vâfi*, XVII, 439; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 6; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 52; Fuat Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, İstanbul 1956, s. 209.

ALİ YARDIM

İBN EBÜ'L-EŞ'AS

(ابن أبي الأشعث)

Ebü Ca'fer Ahmed b. Muhammed
b. Ebi'l-Eş'as Muhammed
(ö. 360/971 [?])

İran asıllı tabip ve filozof.

Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Genç denecek bir yaşta İran'ın Fars bölgesinde resmî bir görevde bulunmuş, bilinmeyen bir sebepten malları müsâdere edilmiş ve memleketini terketmek zorunda kalmıştır. Ünlü Buhtîşû' ailesine mensup Ubeydullah b. Cibrâil onun bu dönemde henüz tıp ilmiyle meşgul olmadığını, memleketini terkedişinin ardından Musul'a yerleştiğini ve burada Hamdânî Emîri Nâsirüddeve'nin oğlunu tedavi ederek itibar kazandığını rivayet etmektedir. Bu bilgileri aktaran İbn Ebü Usaybia, ayrıca onun *Kitâbü'l-Ğâzî ve'l-muğtezî* adlı eserini Safer 348'de (Nisan 959) Ermenistan'daki Berkâ Kalesi'nde tamamladığını kaydetmektedir ki buradan hareketle onun bu dönemde Musul'a saldıran Muizzüddeve ed-Deylemî'den kaçarak bir ara Ermenistan'a gittiği veya buradaki Berkâ Kalesi'ne bir müddet hapsedildiği sonucuna varılmaktadır. Tekrar Musul'a dönen İbn Ebü'l-Eş'as ömrünün sonuna kadar burada yaşamıştır. Vefat tarihi İbn Ebü Usaybia tarafından -birkaç yıllık küsuru ile birlikte- 360 (971) olarak kaydedilmiştir.

Uzun bir ömür sürdüğü, dinî tefekkür konularında derinliğe sahip olduğu belirtilen İbn Ebü'l-Eş'as'ın, tıp tahsilini kimden ve nerede gördüğü bilinmemekle birlikte çok sayıda öğrenci yetiştirdiği anlaşılmaktadır. Başta oğlu Muhammed olmak üzere Muhammed b. Sevvâb el-Mevsîlî ile Ahmed b. Muhammed el-Beledî öğrencilerinin en ünlüleridir. Öğrencilerinin uzman birer hekimken bile hocalarıyla sıkı temas halinde oldukları anlaşılmaktadır. Nitekim adı geçen son iki öğrencisinin isteği üzerine İbn Ebü'l-Eş'as *Kitâbü'l-Edvîyeti'l-müfrede* adıyla basit ilaçlar üzerine bir eser yazmış ve eserinin söz konusu öğrenciler gibi uzmanlık seviyesine gelmiş hekimlere hitap ettiğini, genel tıp meraklıları ve öğrencilerini ilgilendirmediklerini belirtmişti. İbn Ebü'l-Eş'as ve çalışmaları hakkındaki en geniş bilgiyi veren İbn Ebü Usaybia (*Üyânü'l-enbâ*, s. 331-333) adları geçen iki öğrencisi hakkında da bilgi vermektedir. Bunlar tıbbın hem teori hem de pratiğinde çok başarılı olup uzun yıllar İbn Ebü'l-Eş'as'la birlikte